

Bojana Modrijančič Reščič, šolski center Nova Gorica, Elektrotehniška in računalniška šola

PRVA SVETOVNA VOJNA V LITERATURI IN PRIČEVANJIH

UVOD

Prispevek govori o tem, kako so dijaki strokovne šole smeri Tehnik računalništva spoznavali prvo svetovno vojno, natančneje soško fronto, pri pouku slovenščine in zgodovine. Pri slednjem jim je kolegica osvetlila zgodovinska dejstva, pri pouku slovenščine pa je bila krvava vojna izpostavljena s pomočjo kulturnih spomenikov, tematske razstave, ustnega pričevanja in zgodovinskih dokumentov, zapisanih s pomočjo preprostih ljudi. Mladostniki niso spoznavali le bojevanja vojakov, temveč tudi življenje ljudi v zaledju.

SOŠKA FRONTA

V srednješolskih klopreh strokovne šole se pri pouku slovenščine in zgodovine pojavi tudi pojem prva svetovna vojna. Kologica zgodovinarka jo obravnava z zgodovinskega stališča, sama kot slavistka pa mladostnikom utrjuje njihovo védenje s pomočjo literature, s še živečimi sorodniki udeležencev in dokumenti. Ob omembi vojne primorski dijaki najprej pomislijo na soško fronto. V učbeniku *Sodobna zgodovina: Zgodovina za 4. letnik gimnazij* je o njej avtor Božo Repe zapisal: »Soška fronta je potekala po grebenih gora, pokritih z večnim snegom, po ozkih in globokih dolinah, predalpskem hribovju in kraških goličavah. /.../ Utrjena je bila s podzemnimi utrdami in zaklonišči – kavernami, pogosto vsekanimi v živo skalo. Fronto so povezovale preskrbovalne poti, zgradili so daljše odseke železnic in gorskih cest. /.../ Uporabljali so žičnice, gradili male elektrarne in celo vodovode. Vojska je bila opremljena z modernim orožjem (vključno z bojnimi plini) in mehanizacijo (tovornjaki, sanitetna in oklepna vozila, letala). Za ranjence so skrbeli v poljskih bolnišnicah (lazaretih).«¹ Dalje Repe piše, da so bili boji zelo kruti, nekateri bosanski polki so uporabljali celo buzdovane oz. železne kije z bodicami. A nasprotnika sta bila drug do drugega korektna, saj sta dovoljevala pobiranje trupel, mrtve so pokopavali z vojaškimi častmi in skrbeli za ranjene ujetnike. Proti koncu vojne pa je primanjkovalo hrane; to je povzročalo oslabelost, podhranjenost ter množično umiranje zaradi nalezljivih bolezni.

LITERATURA O VOJNI

Dijaki 2. letnika smeri Tehnik računalništva pri pouku slovenščine spoznavajo prvo svetovno vojno oz. soško fronto tudi s pomočjo Goriškega slavčka, pesnika Simona Gregorčiča. Literarno je dogajanje lepo predstavil v vizionarski odi Soči. Reko opozarja, da se ji bliža strašni vihar z juga:

»Nad tabo jasen bo obok,
krog tebe pa svinčena toča
in dež krvav in solz potok
in blisk in grom – oh, bitva vroča!
Tod sekla bridka bodo jekla,
in ti mi boš krvava tekla.«²

¹ Repe, Božo (2007). *Sodobna zgodovina: Zgodovina za 4. letnik gimnazij*. Ljubljana: Modrijan, str. 40.

² Gregorčič, Simon, 1844–1906. (2014). *Izbrane pesmi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 139.

Dijaki spoznajo, da je pesnik napovedal bitko ob Soči – soško fronto, ki bo zelo krvava. Prepoznajo, da besedna zveza svinčena toča pomeni izstrelke, bridka jekla pa sablje. Reki je torej napovedan strašen boj, ki bo zahteval tudi žrtve, saj bo krvava tekla. Eden izmed slovenskih piscev, ki je izjemno močno občutil vojno gorje, je bil tudi pisatelj Ciril Kosmač. Dijakom 2., 3. in 4. letnika iste smeri sem ponudila v branje njegov roman Pomladni dan, ki smo ga obravnavali kot govorno vajo. Pri njem gre za proces spominjanja, saj vse literarno in zgodovinsko dogajanje zgosti v enem dnevu, natančneje 21. 5. 1945, ko se avtor po petnajstih letih vrne domov. V treh delih se dotika preteklosti in sedanjosti, v drugem delu pa izpostavi prvo svetovno vojno. Ob rekviziciji so morali Kosmačevi oddati štiri krave za lačne vojake na soški fronti: *»Krave so nas tako rekoč preživljale, ker je bilo malo drugega pridelka. Naša dolina je bila v neposrednem zaledju, vojaštvo je kradlo in nam potlačilo vso zemljo na ravnem, a te je pri nas res malo. Na Vrtači, naši največji in najrodovitnejši njivi, so stale barake in dolgi konjski hlevi.«*³ Oče je bil že dve leti na ruskem bojišču, doma so ostali žena s štirimi otroki ter 85-letni ded, ki je leta 1913 posestvo prepisal na sina. Besno je zmečkal vojaško potrdilo o odvzemu krav. Podpisala ga je njegova snaha, Kosmačeva mati, a si je želela, da bi lahko obdržala le eno kravo. Zavedala se je, da jim bo sicer grozila lakota. Pob se je zavedel, da je na soškem bojišču potekala velika bitka, saj se je mimo hiše pomikal vojaški pratež; to so bili okorni in veliki ravninski vozovi, ki so bili pokriti s šotorskimi krili. Nekoč pa je bil pob priča dogodku, ko se je v reko Idrijco z voza stresel kruh oz. komis. Ded je prosil mladega češkega kadeta, če ga lahko posuši, da ga bodo imeli do poletja. Tako je postal častnik plemenitega rodu stalni gost pri Kosmačevih, nesrečno pa se je zaljubil v 15-letno Vojnačevo Justino, njihovo redkobesedno in plaho sosedo z bujnimi rdečimi lasmi. Dekle je živelo v moralno oporečni hiši, saj so bili pri njih vedno vojaki. In vedno je tam pela zibka, moški pa so bili na fronti. Mlada Justina je zanosila, Kosmačev ded pa je kadeta postavil pred vrata kot tudi vse njegove priboljške, ki jim jih je nosil. Kmalu se je slednji ustrelil, sicer bi mu sodili vojaki z bajoneti na puškah, saj je bil tudi sam izdajalec. Dvakrat je pri Kosmačevih razbil krožnik na tri dele in zlobno povedal, da je to Avstrija jutri. Justina rodi deklico Boženo, ki ji vsi pravijo Kadetka, v ta dogodek pa se oktobra vmeša 12. soška ofenziva, bolj znana kot čudež pri Kobaridu. Sredi noči so Kosmačeve zbudili vojaki; izbo so zasedli oficirji, v kuhinji pa je bil kuhar, ki je znal slovensko, otrokom je dal jabolčne zavitke in pečenko. Zaslišal se je tudi telefon. Temnopolti sluga je stregel oficirjem, krožnike pa je pomil tako, da jih je polizal, obrisal s komolcem in z njimi podrgnil ob zadnjo plat. Z vojsko je prišel tudi zapit madžarski zdravnik; skrbel je za priletne vojake, ki so v zaledju sekali drva, nabirali protje za utrdbe in strelske jarke, krpali so vojaško obutev. Tudi domačini so ga prosili za pomoč: *»Vsakega je najprej grozno nadrl: preklel mu je vse prednike in vse potomce, ki bi utegnili priti na svet, nato pa je zaprl svoja široka usta, se pogreznil v molk in šel kamorkoli je bilo potrebno, pomagal bolniku, če se mu je le še dalo pomagati, a za plačilo je spraznil frakelj.«*⁴ Kalna reka Idrijca je kmalu s seboj nosila deske, tramove, sode, oprtnike, svetle konzervne škatle in rumene buče. Ded je izvedel, da so Italijane premagali pri Kobaridu, pob pa se je spomnil, da tedaj ni nihče maral orožnikov. V mirnih časih so bili edina oborožena sila na vasi, med vojno pa so brskali po hišah, plenili krave, prašiče, lovili vojne begunce in vlekli besede na ušesa. Pri Kosmačevih so se ustalili italijanski begunci oz. temnopolti vojaki v zelenih uniformah. Ded je usihal, kot je sam pravil, njegov sin pa se je skrivaj vrnil s fronte, a je moral že kmalu oditi. Tudi Vojnačeve Justine ni bilo več, saj si je sodila sama. Za njene domače je bila lakota tako huda, da je Kosmačevo mater Nanco njena sestra prosila za moko, ki so jo pustili bežeči vojaki, s kuharjeve ogromne mize pa je postrgala ostanke testa. Nekoč so se Vojnačke norčevale, ko je ded iz vode pobiral komis. Rekle so, da bo za prašiča že dober. Ded se ni razburjal, zajel je prgišče mokrih drobtin in eni rekel, naj si jih dobro ogleda, ker jo bodo nekoč redile.

Kot profesorica slovenščine sem pri pouku ob govorni vaji preverjala tudi zgodovinska dejstva.

³ Kosmač, Ciril (2001). Pomladni dan. Ljubljana: DZS, str. 155.

⁴ Prav tam, str. 187.

Prof.: »Mogoče veste, kateri vojski je pripadal češki kadet?«

Dijaki od 2. do 4. letnika smeri Tehnik računalništva so vedeli, da se je boril v avstro-ogrski vojski.

Prof.: »Kako se je imenovala 12. soška ofenziva?«

Dijaki so bili prepričani, da je bil to čudež pri Kobaridu in da so bili v njej Italijani poraženi, spomnili pa so se, da so v Muzeju prve svetovne vojne v Gorici slišali, da je bila in je to za Italijane še vedno boleča točka. Dijak 3. letnika je celo vedel, da se je to zgodilo jeseni.

Prof.: »Vojaki katere vojske so zasedli Kosmačevo hišo?«

Dijaki vseh treh letnikov so vedeli, da so bili to avstro-ogrski vojaki, kasneje so prišli italijanski ujetniki. Dijak 2. letnika se je celo spomnil, da je kuhar, ki je znal slovensko, otrokom dajal hrano, saj je bil doma v Trstu in je tam pustil svoje otroke, ki so stradali. Njegov sošolec, ki je imel govorno vajo, pa je citiral: »Trgal je od velikanske kepe kose belega testa, ga valjal s steklenico, ga s konzervirno škatlo rezal v kroge, zavijal v te kroge jabolčno mezgo, jih polagal v podolgovato ponev ter jih odnašal v kuhinjo.«⁵

PRIČEVANJA POTOMCEV UDELEŽENCEV PRVE SVETOVNE VOJNE

Spomin na vojne dogodke je še vedno živ tudi pri potomcih, ki se s pripovedovanjem vračajo v tisti čas. Dijakom strokovne šole so zanimiva pričevanja, da si te hude dni lažje predstavljajo. Sodelavca strokovnih predmetov elektrotehnike in energetike sta spregovorila o obeh dedih, ki sta se bojevala v prvi svetovni vojni.

Anton Rebula je bil rojen 1897 v Volčjem Gradu na Krasu, umrl pa je leta 1924. Bil je ranjen na fronti v Brestovici, spomnil pa se je, da je veliko ljudi pobilo kamenje, ki se je razpršilo zaradi eksplozij granat. Tudi vaščani so se med vojno močno angažirali, saj so pri vsaki hiši krmili avstro-ogrške konje. Leta 1916 je bil skozi vas speljan vodovod, ki je napajal vaško korito, kjer so vodo pili tudi konji. V cerkvi je bila bolnišnica za hude ranjence. V njeni neposredni bližini pa je bila kaverna, kamor se je zaradi nevarnosti zateklo osebje bolnišnice z ranjenci. Tiste, ki so umrli v bolnišnici, so pokopali ob javnem vaškem pokopališču in jih prekopali po drugi svetovni vojni, mir pa so našli v Gorjanskem na Krasu, kjer je največje slovensko pokopališče padlih v prvi svetovni vojni. Antonov svak je bil na fronti v Rusiji. Tam so bile razmere zelo hude, povedal pa je, da če si hotel ubiti človeka, si potreboval nabojev za en gnojni koš oz. narečno eno gretuno. Sicer se je Antonu po vojni ob sencih na glavi pojavljala gnojna rana, ki se je celila in odpirala, zdravniki pa temu niso bili kos. Ker se mu je stanje poslabšalo, so ga z volovsko vprego odpeljali v Trst v bolnišnico, kjer je umrl. Obdukcija je pokazala, da mu je na tistem mestu ostal delček granate iz vojne, ki je v šestih letih prodril do možganov.

⁵ Prav tam, str. 184.

Pokopališče vojakov na Gorjanskem. (Foto: Bojana M. Rešič.)

Ded drugega sodelavca je bil Alojz Grgič, ki je bil Maistrov borec. Rodil se je leta 1899 v Tubljah pri Komnu. Že 3-mesečen je ostal brez mame, zanj je skrbela starejša sestra. Leta 1916 je bil vpoklican v avstro-ogrsko vojsko in je bil na Južnem Tirolskem do kobariske ofenzive. Tam so porivali topove na hribe, kar ga je fasciniral. Ko so se umikali, so z žičnico prenesli top na drugi hrib. Po italijanskem porazu v Kobaridu so ga poslali v Belgijo. Tam je bil do začetka 1918. leta. Takrat je zaradi zastrupitve s plinom dobil opekline po koži. Najprej se je zdravil v Pragi, nato v bolnišnici v Ljubljani. Tam se je priključil generalu Maistru. Bil je aktivni vojak ob zasedbi Koroške okrog Vrbskega jezera. Spoznal je, da so bile tam urejene in bogate kmetije, srečal pa se je s srbskimi vojaki. Tam je ostal do plebiscita; domov se je vrnil leta 1919 in delal na kmetiji. Alojz se je spominjal, da so na Koroškem nosile ženske k žegnu za veliko noč velike košare. Imele so več hlebov kruha, prekajeno šunko in hren. Jedi je bilo za dva dni. Na Krasu hrena niso nosili k žegnu za veliko noč, pač pa potico, bel kruh, jajca, kuhano pleče ali vratovino. Na Koroškem tudi niso kidali gnoja v štalah oz. hlevih; steljejo na gnoj, da bi imela žival mehko ležišče, ki bi bilo ugodno tudi za parklje. Sicer pa jih je obiskal Rudolf Maister in jih je naučil peti pesem Slovenec sem. Na Koroškem so to pesem tudi skupaj peli.

KULTURNI SPOMENIKI

Kulturni spomeniki so kot neki še živeči opomnik na nekdanje krute dogodke, hkrati pa so dokaz, da zgodovinskega dogajanja čas ne more zabrisati. Velikokrat potrebujejo obnovo, sicer bi žalostno propadali. Tako bi s seboj odnesli tisti košček slovenske zgodovine, ki izpričuje naš majhen narod. Šoloobveznim otrokom omogočajo spoznavanje zgodovinskih dogodkov, o katerih se učijo. Tako si lahko tudi laže predstavljajo preteklost.

CERKEV NA JAVORCI

Dijaki strokovne šole smer Tehnik računalništva so v šolskih letih 2014/2015 in 2015/2016 spoznavali prvo svetovno vojno tudi s pomočjo tematskih športnih dni, ko so si ogledali tudi kulturne spomenike – pričevalce preteklih zgodovinskih dogodkov. Tako so se povzpeli na vzpetino Javorca, kjer nad reko Tolminko stoji spominska cerkev Svetega Duha, ki je posvečena padlim avstro-ogrskim branilcem tolminskega bojišča soške fronte. Med vojno so jo od 1. 3. do 1. 11. 1916 zgradili pripadniki 3. gorske brigade enote 15. korpusa v spomin na padle tovariše. Objekt je zasnoval dunajski slikar in scenograf, tedanji nadporočnik Remigius Geyling, organizacijo in vodenje gradnje pa je prevzel poročnik Geza Jablonszky. Za gradnjo te cerkve so se avstro-ogrski vojaki odločili, ker je padlo veliko njihovih tovarišev. Gradili so jo sedem mesecev, in sicer za vse veroizpovedi. Iz kamnja sta sezidana obzidje in spodnji del, iz macesnovega lesa pa zgornji del konstrukcije. V notranjosti so hrastove plošče, mogoče tudi iz zabojev za strelivo; nanje so vžgali 2564 imen padlih vojakov po okoliških bojiščih od maja do avgusta 1916. Odpirajo se kot knjiga, saj je bilo že nekoč v cerkvi premalo prostora. Imena na njih so razdeljena po vojaških enotah in po činih od najvišjega do najnižjega. Nad vhodom v cerkev je zvonik s sončno uro, ki predstavlja človekovo majhnost, grb monarhije in napis pax oz. mir. Les za gradnjo so pripeljali po železnici iz Bohinja. Tisoč mož je kamne nosilo iz baznega tabora.

Cerkev Svetega Duha na Javorci. (Foto: Bojana M. Reščič.)

Notranjost stavbe je simetrična. Prevladuje modra barva, tudi črna, zlata in bela. Mogoče je, da je slikar hotel z modro ponazoriti mir ali pa je ta barva zato, ker je bilo veliko vojakov iz vzhodnega dela monarhije oz. Karpatov – iz kraja Bukovina. Tam so tudi lesene modre cerkve. Na stenah okrog cerkve so grbi dežel, ki so sestavljale Avstro-Ogrsko. Največ padlih vojakov je bilo Madžarov in Čehov. Po vojni so cerkev leta 1934 prenovili Italijani, saj so pod njo gradili bunkerje. Po drugi svetovni vojni so jo zopet obnovili v začetku 80. let, nato pa šele leta 2005. Danes pa v njej poleg katoliške maše na binkoštno nedeljo maja poteka tudi pravoslavna maša na Vidov dan.

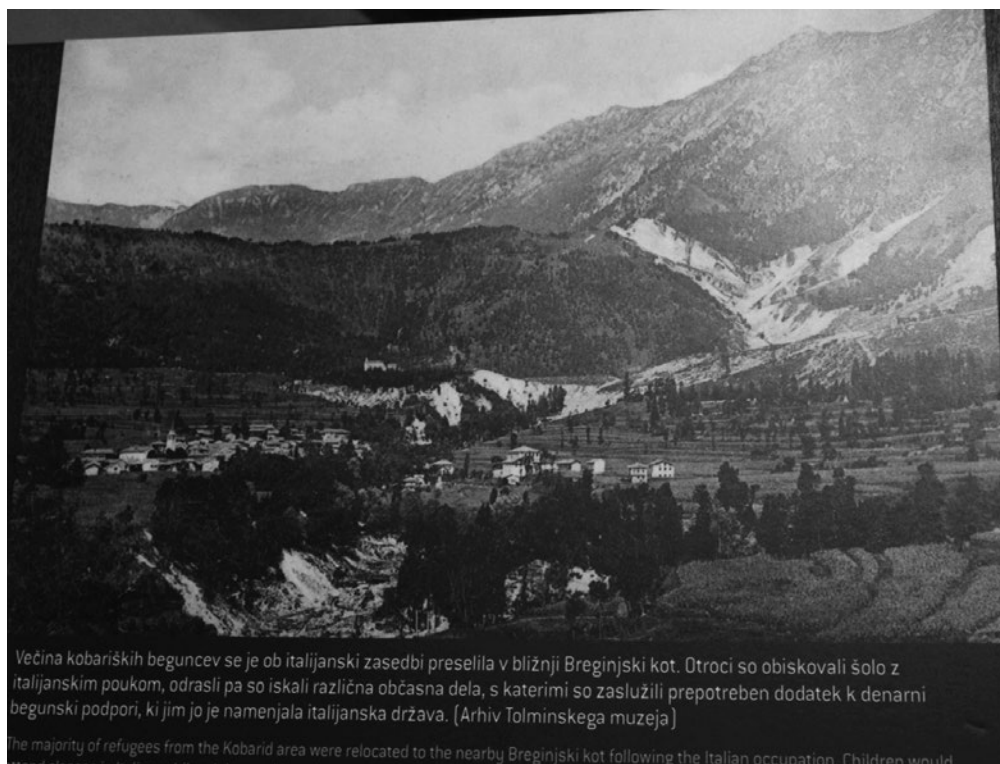
NEMŠKO POKOPALIŠČE OZ. KOSTNICA PRI TOLMINU

To je še eden zgodovinskih pričevalcev na Tolminskem, kjer so na levem bregu Soče pokopani nemški vojaki, ki so priskočili na pomoč avstro-ogrskim v 12. soški ofenzivi. V štirih dneh so razbili 2. italijansko armado in se po preboju pri Kobaridu prebili v Furlansko nižino do reke Piave. Najprej so bili pokopani v 931 grobovih na nemškem vojaškem pokopališču pri Tolminu in na drugih v Gornjem Posočju. A ker je bilo prvo v začetku 20. stoletja ukinjeno, so posmrtno ostanke kot tudi ostanke vojakov iz drugih okoliških pokopališč prenesli v nemško kostnico pri Tolminu. Tako jih je bilo skupaj okoli tisoč. Objekt ima danes obzidje, znotraj je park. Najprej so bili tam grobovi. Obiskovalci vstopijo skozi železna vrata, ki jih sestavljajo puškine cevi. V notranjosti so imena padlih na hrastovih ploščah in na zlati mozaični podlagi. Tam je tudi grob neznanega vojaka, na katerega skozi okno posije sončni žarek ob poletnem solsticiju. Glavni arhitekt je bil Robert Tischler, ki je bil od leta 1926 glavni arhitekt organizacije Nemške zveze za urejanje vojaških grobov. Ta kostnica je tipska, saj je značilna arhitektura spomenikov padlim, t. i. totenburg, kar je bilo značilno za čas nacizma. V letih 1936–1938 so jo gradili delavci nemškega podjetja iz Münchna. Gradbeni material pa so pripeljali z Južne Tirolske.

RAZSTAVA ČLOVEK IN VOJNA V TOLMINSKEM MUZEJU

Tudi ta projekt je dijakom strokovne šole z besedami, fotografijami in drugim gradivom približal vojno. Kustosinja Tolminskega muzeja Karla Kofol je dijake 3. letnika smeri Tehnik računalništva v šolskem letu 2015/2016 popeljala skozi razstavo z zgovornim naslovom Človek in vojna. Mladostniki so povedali, da je projekt posvečen človeku oz. nevojaku, ki se je znašel sredi vojne; ostal je v zaledju in ni imel orožja. Kustosinja jih je spomnila, da je sredi 19. stoletja Avstro-Ogrska uvedla obvezno služenje vojaškega roka. V Tolminu so gradili veliko kasarno, ki je bila dograjena tik pred začetkom prve svetovne vojne. Dijaki so slišali, da so imeli v predvojnem času veliko vlogo propaganda, mediji. V Angliji so pobijali nemške ovčarje, na italijanski razglednici pa je pisalo Pazi, da si ne opečeš prstov. Tudi cerkev je imela tedaj pomembno vlogo. Blagoslovili so vojake in jih osvobodili grešnosti še v prihodnje. Pogoj za vojno sta bila tudi zagnanost in vojaška disciplina. Eden izmed dijakov je postal pozoren na dejstvo, da oficirji avstro-ogrskim vojakom na začetku niso dovolili kopati jarkov. Imeli so svoje lastne sobe, najvišji pa še svoje služabnike. Jedli so iz porcelanastih posod. Navadni vojaki so živeli tesno skupaj. Zopet drugega so presenetile hude kazni. Ker mnogi niso spoštovali ukazov in so skušali pobegniti, so jih lahko vklenili in obesili. To sta bili najmilejši kazni. Če pa so šli lačni fantje h kmetom po hrano in so jih odkrili, so vklenjeni na prstih stali več ur. Dijaki so vedeli, da je vladala močna cenzura osebne pošte, saj so jo odgovorni pregledovali. Oblast je izdala točna navodila, o čem naj vojaki pišejo. Slednji niso smeli izdati natančne lokacije in niso smeli pisati o slabih straneh vojne. A spoznavali so, da so tudi nasprotniki ljudje. Najhuje je bilo v prvih bojnih linijah, saj so se soočali s smrtjo bližnjega – granata je lahko razmesarila najboljšega prijatelja, ta pa je prosil, naj ga ustrelijo. Nato so se po bojih pomaknili

v zaledje, da so se umili, znebili uši. V zaledju so našli tudi sprostitve: nekateri vero, drugi bordele, tretji kinodvorane. Tako so imeli v Tolminu aparature za predvajanje filmov že v predvojnem času. Za novozgrajeno stavbo pri Krnskem jezeru so znosili les po zasneženi pokrajini. Bili so lačni in strgani, stavba pa ni stala niti mesec dni, saj je pogorela. V Kobariidu so imeli Italijani javno hišo; ženske z juga Italije so prihajale za teden dni. Medicinsko osebje je skrbelo, da se ne bi pojavile spolne bolezni, npr. sifilis. Tudi v današnjem hotelu na Mostu na Soči je bil bordel, kjer so imeli oficirji posebne sobe. Navadni vojaki so čakali v vrstah pred hišo, sanitejec pa je vsakega pregledal, razkužil, nato je vojak preživel določen čas s prostitutko. Vse je nadzorovala vojska. Vojaki pa so samoiniciativno poskrbeli tudi za drugačno razvedrilo. Na Rombonu so odigrali gledališko igro, zbirali so denar za goriške begunce. Imeli so tudi glasbene skupine, pevske zборе. Prisotna sta bila humor in cinizem, na drugi strani pa alkohol, cigarete, vino in žgane pijače. A vedno več je bilo ranjencev. Bolnišnice so bile na Kneži, v Klavžah, manjše tudi v Podbrdu. Za vse ranjence niso mogli poskrbeti; hudo ranjene so dali v sobo in jih pustili umreti, lažje ranjene pa so oskrbeli kar na fronti. Veliko vojakov je zaradi vsega naredilo samomor ali pa se jim je zmešalo zaradi šoka. V prvi svetovni vojni so uporabljali tudi terapijo z elektrošoki; najprej so to poskusili z avstro-ogrskimi vojaki. Zdravniki so se učili na terenu, kirurgija je delovala v posebnih razmerah. Dijaki so postali pozorni na dejstvo, da sta se uveljavljali plastična obrazna kirurgija zaradi razmesarjenih obrazov ter protetika z nadomestnimi udi rok in nog. Razvijala se je tudi orožarska industrija. Veliko vojakov je zaradi vojne dezertiralo, nalašč dobilo sifilis, na soški fronti pa so močno stradali, zato so pobegnili k Italijanom, ki niso bili lačni. Število vojnih pokopališč in svežih grobov je vse bolj naraščalo, med razpadajočimi trupli je bilo videti granate in osebno opremo vojakov, veliko je bilo razdejanih njiv v Posočju. Življenje civilistov v zaledju ni bilo lahko. Časopisi so bili cenzurirani z belo barvo, ljudje pa tako niso zvedeli prave resnice o vojni. Tudi vojaki niso hoteli vznemirjati domačih, zato so olepševali novice s fronte. Ker so ljudje v zaledju poskušali opravljati vsakdanja dela, je bilo tudi med civilisti veliko žrtev. Mnogi so morali v begunska taborišča po Avstro-Ogrski; iz Žage in Srpenice so odhajali npr. na jug Italije, iz bovškega dela pa na Gorenjsko.

Večina kobariških beguncev se je ob italijanski zasedbi preselila v bližnji Breginjski kot. Otroci so obiskovali šolo z italijanskim poukom, odrasli pa so iskali različna občasna dela, s katerimi so zaslužili prepotreben dodatek k denarni begunski podpori, ki jim jo je namenjala italijanska država. (Arhiv Tolminskega muzeja)

The majority of refugees from the Kobarid area were relocated to the nearby Breginjski kot following the Italian occupation. Children would attend school with Italian teachers, and adults would find occasional work to supplement the financial support provided by the Italian state.

Razstava *Človek in vojna v Tolminskem muzeju*. (Foto: Bojana M. Reščič.)

Sicer sta vladala lakota in pomanjkanje moških. Najlepše njive so zasedli vojaki, domačinom so odvzeli konje, vozove, živino, krmo. Najprej je vojska za vse odvzeto nudila plačilo, nato je izdajala potrdilo. Ljudje so morali za vojsko dajati tudi kovinske predmete, npr. zvonove, usnje, blago. Veliko vlogo je imela organizacija Rdečega križa, ki je bila ustanovljena z namenom, da bi pomagala bolnim in ranjenim vojakom. Tudi v Tolminu je delovala izpostava Rdečega križa. In ko so se izmučeni vojaki vračali domov, so v mestih videli veseljačenje in site ljudi. Domačini so se streznili ob pogledu na ranjence, pohabljenca. Iz 12. soške bitke so prihajali Nemci in Madžari, ki jih ljudje niso marali. Prvi so bili arogantni, imeli so vzvišen odnos. Iz Italije so vozili naropano blago: pohištvo, posteljnino. V kletih so luknjali sode vina, vlamljali pa so tudi v trgovine. Enemu izmed dijakov je bilo zanimivo dejstvo, da je bilo za Primorce ob vrnitvi domov najhujše, da so prišli na ozemlje, ki je pripadalo Italijanom, proti katerim so se borili.

Dijaki so si pozorno ogledali tudi fotografije v muzeju. Na eni so prebrali, da je bila med vojno Baška grapa natrpana z vojaštvom in vojaškimi objekti. Razlog za to je bila železniška proga, po kateri je tekla glavna oskrbovalna pot za bojišča v okolici Tolmina. Zopet na drugi je pisalo, da je v vasi Sužid vse hiše zasedla vojska. Družinski člani so se stiskali v enem prostoru, vojaki pa so se sušili ob ognjišču, kuhali čaj za bolnike. Otroci so lačni zmrzovali. Ženske in dekleta so se otepala nasilja vojakov. Služile pa so s pranjem perila in šivanjem oficirjem, ki so bili v zaledju. Mleko je šlo dobro v promet. Tudi vojaške ceste so gradili med vojno. Italijani so namreč pozvali na delo vse sposobne moške, ženske, domačine, begunce. Leta 1916 so gradili cesto iz Breginja mimo Prosnida ter s Sedla na Stol in v Bovško dolino. Tudi 15-letni Fran Kurinčič je to počel z očetom. Ilovata zemlja se je prijela lopate kot smola. Za kosilo je dobil polento in sir, za plačilo pa 2 liri in 80 centezimov na dan. V časopisu Bogoljub, ki je izšel leta 1915, so dijaki lahko prebrali, da je bilo med vojno veliko pohujšanja: pijančevanja, preklinjanja, kvantanja in nečistovanja. Zanimiv jim je bil tudi podatek, da je bil rum učinkovito zdravilo. Dijaki 3. letnika smeri Tehnik računalništva so ob ogledu razstave sklenili, da je bila realen prikaz dni, ko so se sposobni moški borili na fronti, preostali pa so bili v zaledju in *»preživljali čas, kot so vedeli in znali, vse pa je bilo pošteno strah, saj nobena vojna še ni prinesla ničesar dobrega«*. Eden izmed dijakov 3. letnika iste smeri pa je že v šolskem letu 2014/2015 prinesel k pouku slovenščine knjigo o svojem domačem kraju Colu z okolico z naslovom Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! Tako je z govorno vajo še utrdil svoje znanje ter znanje svojih sošolcev o vojni.

KNJIGE KOT ZBIRKE DOKUMENTOV FOTOGRAFIJ IN PRIČEVANJ

Dijaki strokovne šole smeri Tehnik računalništva velikokrat posežejo po verodostojnih dokumentih, ki jasno kažejo, kaj se je zgodilo tudi v njihovi najbližji okolici. Tako jim le-ti utrdijo dejstva, o katerih izvedo pri pouku zgodovine, z njimi pa nadgradijo svoje znanje. Poleg dela Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! sem dodala še delo v obliki kronike Alojzija Novaka, ki je kot župnik pisal Črniško kroniko in tako predstavil frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno.

FANTJE IN MOŽJE, POJDITE DOMOV, BOSTE MORALI NA VOJSKO!

V tem delu lahko preberemo, da so bili ljudje prestrašeni, ko je med Italijo in Avstrijo izbruhnila vojna. Nekateri so odpeljali pohištvo, hrano, obleke proti Ljubljani, drugi so si pripravili jame v kletih ali pod zemljo, kamor bi skrili vredne stvari. Domačini so občutili vojno z Italijo tudi tako, da so morali spoštovati ukaz o omejitvi gibanja: *»Za potovanje čez razmejitveno črto, ki je potekala točno čez Col, so na primer Podkrajci, če so hoteli v Ajdovščino ali Vipavo, potrebovali potovalno dovoljenje; dovoljenja (nemško Passierschein) je izdajala*

*vojaška oblast.*⁶ V vasi v zaledju so leta 1915 prihajali vojaški oddelki iz vse monarhije. Hiteli so na soško fronto. Ljudje so jih sprejemali kot nujno zlo, sicer pa so bili odnosi na začetku z domačini korektni. Domačinka, ki je bila tedaj še otrok, se je spomnila, da so bili pri njih Čehi. Solate niso kisali, precvrli so jo na zabeli, na liste dali sladkor. Poljakinje so imele ogromno blaga v krilih. Dijaku, ki je prinesel knjigo, se je zdel zanimiv dopis, ki je prispel leta 1916 do občine Podkraj, in sicer da bi pomanjkanje bombaža nadomestili s pobiranjem živinske dlake. Istega leta so morali na Colu žrtvovati oba zvonova. Sošolce pa je presenetilo dejstvo, da je leta 1916 monarhija tonila v veliko krizo, med ukrepi, s katerimi naj bi kaj prihranili, pa je bila uvedba t. i. poletnega časa, objavljena v časopisu Slovenec. Zaradi varčevanja s kurivom in gorivom so uvedli poletni čas: »1. majnik se začne 30. aprila ob 11. uri, 30. september pa se konča eno uro po polnoči.«⁷ Ko so ljudje občutili pomanjkanje, so se morali znajti sami, da so preživel. Avtorji so v priročnikih pisali recepte in navodila za pripravo »na primer juhe iz vrabcev in žab, doma narejenega mila, tobaka iz listja bukve in oreha /.../«.⁸ Domačinka s Cola se je v zapisih spomnila, da med vojno niso videli kave, da je bil namesto nje ječmen, saharin je nadomeščal sladkor. Mama je delala cikorijo iz pese. Sicer pa so posušili, še enkrat zmleli in skuhalo, kar so vojaki vrgli proč. Vojaki pa so kradli na njivah, uničevali polja in travnike. Cvetela je črna borza. Žandarmerijska postaja na Colu se je ukvarjala z varovanjem krompirja. V policijskem zapisniku žandarmerijske postaje Col za leto 1917 piše, da so bili občani prijavljeni, ker so npr. prodajali nezrelo sadje, niso prijavili garij pri svojih konjih, so prikrivali surovo, nestrojeno kožo, so zamašili vodovod, so izkopali krompir brez dovoljenja. Zanimiv je podatek o pomoči vojakov pri poljskih delih: »Da travniki ne bi ostali nepokošeni, je oblast za košnjo ponujala tudi pomoč vojske. Glede na majhno število prijavljenih v občini Col lahko sklepamo, da le-ta ni bila plačana.«⁹ 19. aprila 1917 je prišlo do prepovedi prodaje tobaka. Za potrebe vojaštva pa je bilo žrtvovano tudi šolsko poslopje na Colu. Ravnatelj se je sicer pritožil, vendar brez uspeha, saj se je bližala 12. soška bitka. Jeseni 1918 pa se je pojavila bolezen, t. i. španska gripa, za katero so zboleli vojaki in civilno prebivalstvo. Zdravila zanjo ni bilo. Domačinka iz Podkrajja je zapisala, da se je bolezen začela ob koncu svetovne vojne, in prepričana je bila, da se je pojavila zato, ker je bilo vse zastrupljeno. Monarhija je razpadla, a za Primorsko in Col so se začele nove težave. Ljudje so se morali odkrivati v čast italijanski zastavi: »Starejši možakar se ni odkril zastavi, pa ga je pritlikavi oficir mahnil preko glave, da mu je klobuk odletel daleč na cesto. Zaškripal je z zobmi in pljunil za njim, nakar so ga še pretepli.«¹⁰

ČRNIŠKA KRONIKA

V Črniški kroniki so živo opisani dogodki nedaleč od frontne črte in življenja v frontnem zaledju. Predstavljeni so hudi spopadi na soški fronti in prva leta življenja Slovencev pod Italijo. Pisal jo je župnik Alojzij Novak. Za dijake iz Črnič je bilo zanimivo dejstvo, da je med soško fronto dekanija ostala nezasedena. Zaradi njene bližine se ja na zahodu črniške dekanije nagrmadilo ogromno vojaškega materiala in opreme; avstro-ogrski vojaki so si tam zgradili bivališča, zaklonišča, bolnišnice, pekarno, kuhinje. Zanimivo je bilo, da so cerkvene obrede obiskovali domačini in vojaki. A leta 1915 oz. 23. 5., ko je Italija napovedala vojno, so ostale šole zaprte. V vojsko so klicali tudi mlade nabornike in tiste, ki so veljali za nesposobne. Tja so bili torej poklicani moški od 18. do 50. leta: »Ni več gospodarjev, očetov, bratov, stricev. Danes se res ne najde med civilnim prebivalstvom doma drugega kot otroke, žene in starčke.«¹¹ Fantje so hoteli bolečino utopiti v petju, kmalu pa so utihnili. Župnik je zvedel za vojno napoved, ko je na binkoštni ponedeljek videl požare po Furlaniji, strelnski jarki so nastajali na Nanosu, Čavnu, Otlici, za silo so utrdili bregove reke Soče. Ko se je začela vojna, »je vojaška oblast ukazala zvonike zapreti, vrata zapečatiti, ključje dala županstvu. Od takrat ne zvoni, ne teče ura. Ljudje zamujajo sv. maše, službo božjo, ker se ne vedo ravnati na pravi čas.«¹² Pojavljale so se kraje češenj, krompirja, drv. Domačini so

6 Trošt, Lucijan idr. (2008). Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! Col: Društvo Trillek, str. 141.

7 Prav tam, str. 154.

8 Prav tam, str. 183.

9 Prav tam, str. 185.

10 Prav tam, str. 260.

11 Novak, Alojzij (2014). Črniška kronika: Frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, str. 79.

želeli postaviti straže, a je od 21. do 5. ure zjutraj veljala policijska ura. Tudi luč ni smela goreti pri odprtih oknih. Z vojno so prišle tudi hude bolezni – tifus, kolera, griža. Vse je bilo drago; ljudje so jedli koruzni kruh, polento, kopali so še nezrel krompir. Med vojaki so se pojavljala tudi homoseksualna nagnjenja. Župnik je omenil, da so imeli po odhodu Ogrov dva dni prazno vas. In čeprav je prišlo s Kranjskega mnogo vojakov, so le tri kompanije odšle k svojemu polku v strelske jarke na Sabotin, ostali so odšli proti Ajdovščini. V začetku januarja 1916. leta so vojaki gradili nov vodovod. Začeli so trgovati, saj so še otroci ponujali vojakom čokolado, vžigalice, odrasli so trgovali s petrolejem, sladkorjem, kavo. Vino je doseglo vrtoglave cene. V vas so prišli Madžari, ki so bili po župnikovem mnenju dobri in pošteni. Ljudem so hoteli zorati polja, a so kmalu spoznali, da tega ne znajo. Ženske iz goriške okolice pa so imele na sebi polno dragocenosti. A ker so bili možje na fronti, so jim tuji vojaki predstavljali hud izziv; tako hud, da župnika ženske niso niti pogledale več. Sicer je bila njihova slovenščina zelo uboga, so pa bile jezikave, uporne. Avgusta 1916 je nastopila suša. Krompirja je bilo malo, fižola skoraj nič, prav tako tudi grozdja, le koruza je uspevala. In čeprav je prišla nevihta, jo je preglasilo streljanje v Solkanu in na doberdovski planoti. Bližala se je laška groznja in kmalu je padla Gorica. Prihajali so begunci, 15-letna deklica iz Solkana pa je povedala, da je na solkanski cesti ostal nepokopan otrok. Patrulja jo je hotela aretirati, a jim je ušla. Septembra 1916 je vojska trpela lakoto. Celo čaju in črni kavi so pravili pobarvana voda. Zanimivo je bilo, kako se je župnik jezil na ženske, ki so v mestih na Kranjskem nosile kratka krila. Imenoval jih je stare coprnice. Novembra so se pojavile karte za sladkor, kavo, olje, mast. Januarja 1917. leta so iz strelskih jarkov telefonirali vojaki na 96. polkovno poveljstvo, »da bodo šli vsi k Italijanom, če ne bodo dobili kruha, ki ga en dan niso fasali«. ¹³ Kljub oblubi dvojne porcije kruha jih je 80 odšlo k nasprotniku. In čeprav nekoč župnik ni mogel ne jesti ne spati, ko je videl gorje, je postal med fronto otopel. Na veliki petek je pokopal vojaka 96. pešpolka po novih zahtevah, torej v srajci in spodnjih hlačah, brez čevljev. Varčevalo se je torej tudi ob smrti. Na grob so pokojniku metali oblance – lesene ostanke, da ga ni poškodovalo kamenje. 23. 8. 1917 je župnik pisal kroniko že kot napol begunec, saj je fronta zajela Črniče, granata pa je porušila kos šole. V dimu so se slišali poki eksplozij. Ljudje so bili čez dan doma, prenočevali pa so na Ravnah. Vasi niso hoteli evakuirati, tolažili pa so se, da bodo Nemci pregnali Italijane do Benetk. In 26. oktobra so Italijani zapustili Gorico. A zopet se je v naše kraje naselila lakota. Malih invalidov je bilo vedno več, ker so stikali za orožjem, piše župnik v februarju 1918. Pojavljati se je začela verska brezbožnost, ki se je spreminjala v mržnjo. Župnik ni odobral tudi plesa. In 1. 11. 1918 je zapisal: »Pred enim letom sem pisal zdrav: polom Italije, danes pišem bolan: polom stare Avstrije. Velikanski umik naše armade, a večina jo mora biti zajete.« ¹⁴ Italijani so zopet prihajali, a tokrat kot prijatelji, kot so zatrjevali. Spoštovali naj bi jezik, navade in vero ljudstva. Tako je župnik Novak prevajal stotnikove besede, a kot se je kmalu izkazalo, so bile to le goljufive obljube.

UČNI CILJI PRI POUKU SLOVENŠČINE IN ZGODOVINE

S kolegico zgodovine sva sledili učnim ciljem pri obeh predmetih. Pri slovenščini so dijaki ob poznavanju književne smeri med romantiko in realizmom ponovili Gregorčičevo pesem Soči. Tako so s pomočjo literature utrdili svoje poznavanje prve svetovne vojne, predvsem dejstvo, da je človek stal nasproti človeku in si lastil pravico, da mu vzame življenje. S pomočjo Kosmačevega romana Pomladni dan, predvsem 2. dela, so dijaki označevali osebe in tako spoznavali tudi zavedno Kosmačevo družino, ki je piscu vcepljala življenjske vrednote. S pomočjo obeh še živčih pripovedovalcev, ki sta opisala udeležbo svojih dedov v vojni, so spoznavali razmere na Krasu in na Koroškem, slišali pa so tudi kraško narečno besedo, tako so torej ponovili socialne zvrsti. Skušali so se vživeti v čas na začetku

¹² Prav tam, str. 90.

¹³ Prav tam, str. 200.

¹⁴ Prav tam, str. 264.

20. stoletja tudi s pomočjo tematskega športnega dne. V zapisanih in govorjenih besedilih pri pouku so tako sledili zborni besedi. V svojih predstavitev v računalniških programih PowerPoint ter Word pa so predstavili svoje samostojno delo. Zgodovinskost so nadgradili z besedilom v obliki kronike; tako so ponovili tudi značilnosti te besedilne vrste. Sicer so s svojimi vprašanji, odgovori in komentarji nadgradili šolsko delo, ker so upoštevali tudi druge pričevalce o preteklosti.

Profesorica zgodovine pa je pri svojem pouku sledila zgodovinskim dejstvom, kako dijaki razumejo dogajanja v prvi svetovni vojni. Treba je bilo časovno opredeliti dogajanje, izpostaviti soško fronto ter jo ovrednotiti. Dijaki so spoznali, da so ji bile podrejene družine, ki so bile vpete v dogajanje v vaseh in mestih; veliko družinskih članov je za vedno odšlo, drugi so se morali znajti sami. Dijaki so spoznali vlogo slovenskih fantov v njej ter se seznanili z vsemi posledicami, ki jih je prinesla: lakoto, invalidnost, nemoralnost, begunce. Primerjali so tudi življenje vojaka na fronti z življenjem ljudi v zaledju. Vedeli so, kako se je odvijala 12. soška bitka in kako se je končala. Znali so uporabljati tudi zemljevid, posamezniki pa so izpostavili Kobariški muzej kot obeležje vojnih dni. Vedeli so, da so morali sposobni moški oditi in zakaj so odhajali vedno mlajši. Izpostavili so tudi pomen invalidnosti družinskega člana in njegovo ponovno vpetost v družbo. Spoznali so, da se njihovo vedenje o dogajanju nadgrajuje tudi s tematskimi športnimi dnevi in še živečimi pričevalci o tistih dneh. In končno je bila njihova samoiniciativnost tista, ki se je kazala v izboru dokumentov, ki so podkrepili tedanje stanje, v šolsko razpravo pa so vnesli dodatno zanimivo gradivo.

VIRI IN LITERATURA

- Gregorčič, Simon, 1844–1906 (2014). Izbrane pesmi. Ljubljana: Mladinska knjiga.
Katalog znanja. Slovenščina. (2007). Srednje strokovno izobraževanje.
Katalog znanja. Zgodovina. (2010). Srednje strokovno izobraževanje.
Kosmač, Ciril (2001). Pomladni dan. Ljubljana: DZS.
Novak, Alojzij (2014). Črniška kronika: Frontno zaledje v Vipavski dolini med prvo svetovno vojno. Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva.
Repe, Božo (2007). Sodobna zgodovina: Zgodovina za 4. letnik gimnazij. Ljubljana: Modrijan.
Trošt, Lucijan idr. (2008). Fantje in možje, pojdite domov, boste morali na vojsko! Col: Društvo Trillek.
Zgibanka Javorca (2013). LTO Sotočje.
Zgibanka Nemška kostnica (2014). Tolminski muzej.

POVZETEK

Prispevek govori o soški fronti, ki se je odvijala v naši neposredni bližini. Dijaki strokovne šole, smer Tehnik računalništva, so jo v šolskih letih 2014/2015 ter 2015/2016 spoznavali s pomočjo klasičnih literarnih besedil, pričevanj še živečih potomcev in dokumentov, vse to pa so nadgradili z obiskom kulturnih spomenikov ob šolskih tematskih dejavnostih.